

Борисав Станковић
БОЖИ ЛЈУДИ

SCERO PRINT
Ниш

Едиција
КАНОН

Главни уредник
Горан Максимовић

Уредник
Мирјана Бојанић Ћирковић

Приредила
Мирјана Бојанић Ћирковић

Дизајн корица
SCERO PRINT

© SCERO PRINT, 2023.

© Borisav Stanković

БОРИСАВ СТАНКОВИЋ

БОЖЈИ ЉУДИ

приредила

Мирјана Бојанић Тирковић

Ниш, 2023.

САДРЖАЈ

УВОД У ЧИТАЊЕ

<i>БОЖЛИ ЉУДИ, НАШИ САВРЕМЕНИЦИ</i>	9
---	---

БОЖЛИ ЉУДИ

I. ЗАДУШНИЦА	27
II. МАНАСИЈЕ	31
III. ЉУБА И НАЗА	34
IV. ТАЈА	41
V. МИТКА	47
VI. БЕКЧЕ	50
VII.	53
VIII. БИЉАРИЦА	54
IX. ПАРАПУТА	57
X. ЈОВАН	59
XI. МЕНКО	61
XII. ЦОПА	63
XIII. СТАНКО „ЧИСТО БРАШНО”	65
XIV. Ч’А МИХАЈЛО	67
XV. МАСЕ	70

XVI. МАРКО	71
XVII	72
XVIII. ЛУДИ СТЕВАН	75
XIX. ДЕДА ВЕСА	77
XX	78
XXI	80
РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ ПОЈМОВА И ИЗРАЗА ...	83
БОРИСАВ СТАНКОВИЋ:ЖИВОТ И РАД (1876–1927) ..	87
ИЗАБРАНА ЛИТЕРАТУРА О <i>БОЖЛИМ ЉУДИМА</i> БОРИСАВА СТАНКОВИЋА.....	93
О ИЗДАЊУ.....	99

УВОД У ЧИТАЊЕ

БОЖЈИ ЉУДИ, НАШИ САВРЕМЕНИЦИ

Имам једну збирку, тзв. „Божји људи”. У њој сам покупио и изнео један нарочит свет, поколење које је било у Врању пре ослобођења. То су били просјаци, гатари, видари, биљари и други. Сви су они живели од милостиње. Јер се веровало: да се што њима да, да они поједу у покој душа умрлих као да се је самим мртвима дало и да су они то, мртви, појели. Међ њима је било који су сматрани за свеце, Божје људе. И кад би ти умрли били су од највиђенијих (старих жена) купани, сарањивани...

Уопште налик на руске Јуродиве...

Само у већој, јачој размери.

Борисав Станковић Милану Савићу,
уреднику часописа *Летопис Матице српске*

„Бора је стално наша јава”

Борисав Станковић, сликар старог Врања – ово је само један у низу увида у стваралаштво поменутог пи-сца, непобитан и опште прихваћен у стручним (књиже-внонаучним) круговима читалаца, али и *замећен* у обичној читалачкој публици. У овом изходишту (извору и ушћу) Станковићеве поетике ваља заронити дубље и истражити да ли је Станковић, заиста, сликар *старог* Врања, или се, пак, у одсејају његових калдрма, и очима становника *света* Станковићеве *врањанске приче* огледају, у исти мах, прошло и будуће, индивидуално и општељудско? Кога и шта је,

заправо, *сликао* Борисав Станковић стваралачким оком и пером? Путеви тумачења његовог дела воде нас својеврсном каледоскопу простора, специфичне тачке гледишта са које се огледамо време и ми, у дубини тог времена.

Пишући о *Божјим људима сто година после*, у поговору истог наслова, написаног поводом публикавања фототипског издања ове Станковићеве збирке прича, Сунчица Денић истиче управо Станковићеву способност *виђења* пресека промена простора, који је увек много више од географског; тај социјално-психолошки, подједнако конкретни и апстрактни простор, у прошлим и наступајућим *мeнама* осликан је реченицом израслом из јасног осећаја „насладе (и) мучнине”¹. Тај својеврсни неизбежни *хаос* као „материјализацију” укрштања (до сукоба) старог и новог, Станковић је осликао јарким бојама које не бледе у нашој савремености, „големом песмом” која се и данас громогласно чује, молске мелодије која у исти мах разгаљује и опомиње. „Бора је стално наша јава”, истакао је и један од „Бориних” писаца, Данило Николић.²

И сам пут збирке *Божји људи* одвијао се принципом *mise en abyme* (сlike у слици) – најпре је 1901. године, у *Колу*, објавио *Тају*, причу у причи потоње збирке о божјацима. Пре објављивања збирке у целини, Станковић је читаоце упознао и са приповетком *Бекче*, а у најави збирке уреднику *Летописа Матице српске*, Милану Савићу, имплицитно је указао на вишезначност самог појма *Божјих људи*; они су *такозвани* Божји људи, у исти мах детерминисани социјалном маргиналношћу, „материјализовани” као кон-

¹ Сунчица Денић, „*Божји људи сто година после*”, у: Б. Станковић, *Божји људи*, ур. Мирослав Цера Михаиловић, Врање, Књижевна заједница „Борисав Станковић”, 2002, стр. VII.

² Реченица је наведена према Николићевом говору на *Бориној недељи* 1997. године, поводом добијене награде, а преузета из: Денић, Сунчица, наведено дело, стр. VIII.

траст људима из *срца* друштва, а сами оваплоћење срца отвореног за живот, ако не у свој пуноћи, онда у сопственим координатама његових елемената слободе.

Историја рецепције *Божјих људи*

Борисав Станковић је збирку прича *Божји људи* „најавио” трима причама објављеним у периодици. Најпре је 1901. године објавио приче *Таја* и *Бекче*. Наредне, 1902. године, објављује причу *Парапута*. Збирка *Божји људи* је у целини објављена 1902. године у *Летопису матице српске*.

Прва тумачења збирке *Божји људи* била су усмерена на социолошком аспекту збирке – трагању за друштвеноисторијском и економском мотивацијом настанка и даљег обликовања једне социјалне појаве.³

Збирка прича *Божји људи* сагледавана је као атипична за Станковићев наративни опус јер приказује специфичан друштвени маргинализован слој јунака чији су се прототипи налазили у Бориној стварности Врања, пре ослобођења. Поред атипичности тематике, и сам групни лик Божјих људи сагледаван је као специфичан, хетероген, и у погледу састава „коллектива” маргине, и на микро плану карактеризације

³ Наведени проблем заступљен је најпре у Скерлићевом тумачењу Станковићевих *Божјих људи*. Прве књижевнокритичке текстове о овој Станковићевој збирци Снежана Милосављевић Милић сагледава на релацији миметички – симболички принцип (обликовања и рецепције). У првом домену, поред Скерлићевог, репрезентативни су тектови Јована Дучића о *Божјим људима* као важној културно-антрополошкој студији и Велибора Глигорића о *Божјим људима* као репрезенту патријархалног колектива. Као студију која „помера границе тумачења” Станковићевих *Божјих људи*, Милосављевић Милић издваја текст Вељка Петровића о фаталистичком поимању живота у *Божјим људима*. Сажетак овог сегмента историје рецепције *Божјих људи* наведен је према: Снежана Милосављевић Милић, *Отпори и прекорачења (Поетика приповедања Боре Станковића)*, Ниш, Филозофски факултет, 2013, стр. 135–137.

сваког од њих, одређених заједничком именицом (са присвојним придевом) или надимком, преточеним у наизглед лично име. Међутим, у односу на њихово социјално и социохришћанско одређење, које је било предмет разматрања у разним огледима компаративног карактера⁴, пажњу треба посветити управо заједничкој именици људи, којом се они, тако маргинални, не само интегришу у колектив, већ и уздижу свако на својеврстан начин. Дакле, Станковићеви Божји људи нису само просјаци, гатари, видари и други који су живели од милостиње, или боље рећи од страха услед веровања да ускраћивање милостиње бољацима ускраћује душевни мир и ремети свет умрлих.

Тумачећи стилски аспект ове збирке прича, Марко Недић учоава да су се „управо у *Божјим људима* укрштали [...] реалистички, (нео)натуралистички и симболистички стилски поступци тадашње српске књижевности. Посматрани из доцније књижевноеволутивне, поетичке и стилске перспективе, они својом опсесијом мрачним и морбидним облицима постојања, гробљем, телесним и менталним деформацијама, распадањем, смрћу, на одређени начин наговештавају будућу поетику и будућу варијанту српског експресионизма.”⁵

Форма кратке приче такође је један од доминантних проблема у историји рецепције *Божјих људи*. Марко Недић употребљава појмове попут кратких прозних записа или „наративних медаљона”, којима имплицитно указује на пишчеву вештину скицирања (или технику екфразе)

⁴ Станковићеви *Божји људи* су у историји књижевности сагледавани у интертекстуалним релацијама са народним веровањима, библијским подтекстом, али и са руским јуродивима и „бољацима” Фјодора Достојевског.

⁵ Марко Недић, „Структуралне доминанте у књижевном делу Борисава Станковића”, у: Борисав Станковић, Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности*, приредио Марко Недић, Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 2010, стр. 17.

телесности и инстиката, обуздавања (кроћења) и слободe, бестидности (чулности) и стида, кроз свега неколико одељака и пар упечатљивих детаља „носилаца” такве „борбе”. Ове приче су и саме скице потоњих Станковићевих приповедака – *Назе, Јовче, Бабе Стане, Једног поремећеног дана*. Александра Угреновић *Божје људе* одређује као циклус изломљених фрагмената који собом „дочарава осећање неисцрпности и непрегледности живота”.⁶

Сунчица Денић Станковићев стваралачки процес *Божјих људи* тумачи као резултат пишчевог „аутентичног доживљаја, из времена пишчеве дечачке, да не кажемо де-тиње знатижеље да продре у свет необичног и непознатог.”⁷ Можемо додати да се пишчево посезање за оваквом грађом темељи на стваралачком импулсу интегралног сликања хронотопа Врања, а Божји људи припадају његовим *тамним* кутовима. Збирком *Божји људи*, Врање бива осветљено с наличја. Севдах и мерак врањских песама, карактеристичних за остала Станковићева прозна и драмска дела, у збирци *Божји људи* бива замењен вапајем и нарицањем, до утихнућа. Одсуство песме, сем покоје прошачке, сведене и утихнуле нарицаљке, у функцији је наглашавања психосоцијалне самоће Станковићевих Божјих људи. Песма је двоструко одсутна у свету ових прича: из садашњости јунака који обитавају у хронотопу гробља, али и из прошлости јунака који су управо обележени таквим одсуством песме-радости. Ни њихова будућност није „песмовита”, чак ни тужбаличка и нарикачка; они нестају у тишини, и за њима ништа не одзвања. Јунаке ових прича не покреће песма, и они, у свету ових прича, не делају већ пуко бивствују, мотивисани једино немиром до новог-старог сутра.

⁶ Александра Угреновић, „Интуиција трансценденције и приповеткама Борисава Станковића”, у: Борисав Станковић, *Приповетке*, приредио Мирослав Цера Михаиловић, Врање, ПЛУТОС, 2014, стр. 10.

⁷ Сунчица Денић, наведено дело, стр. X.

У контексту јуродивости као једном од мотива и мотивационих фактора Станковићевих јунака, Сунчица Денић је ближа закључку да „иза сулудости или лудила ових јунака стоје демони”⁸, тачније да су они пре „носиоци тешких слика”⁹ прародитељског греха, него подвижници. Међутим, поједини ликови ове збирке својом комплексношћу онемогућавају тумаче да донесу једнозначан одговор. Једино њима заједничко јесте позиција „мимо света, као неко ко ремети шаблон средине и времена, неког спољашњег поретка”¹⁰, изазивајући у другоме најразличитија осећања „од грозде, је-зе, гађења, преко смеха и забаве, до стида и страха”¹¹.

Поред хришћанског слоја збирке, предмет њеног тумачења био је и пагански слој. Владета Јеротић пагански слој *Божјих људи* налази у мотивима посете мртвих предака, сусрета с мртвима на оном свету, молбе умрлим и сл.¹²

Подједнако је комплексан проблем времена у овој збирци прича. Стиче се утисак да време ни на једном плану дела не тече: на микро плану, јунаци су лишени/одречени од прошлости; битишу у садашњости, не марећи ни за будућност. На плану читаве збирке, све приче задобијају карактер комадића слагалице, устављених у времену, у исти мах некохерентних – заустављених у својим микросветовима. У њима, неки опстају божјацима (деда Веса), а неки постају боготражитељи (Ч’а Михајло, Марко).

Са ког год аспекта приступили збирци прича *Божји људи*, тумачи нису одступили од закључка Вељка Петровића да је ово „оригинално и зрело дело”.¹³

⁸ Исто, стр. XVIII.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, стр. XXI.

¹¹ Исто.

¹² Владета Јеротић, *Дарови наших рођака: психолошки огледи из домаће књижевности*, књига 2, Београд, Ars Libri, 2002.

¹³ Вељко Петровић, „*Божји људи* Боре Станковића”, у: Борисав Станковић: *Стари дани, Божји људи*. Сабрана дела Борисава Станковића. Ново, допуњено издање. Приредио Живорад Стојковић. Београд, 1974, књ. 1, стр. 36.

Збирка прича *Божји људи* је реципирана и у позоришним круговима. Врањско позориште је од 21. октобра 2018. године¹⁴ имало на репертоару представу *Божји људи*, рађену по мотивима истоимене збирке приповедака Борисава Станковића. Представу је режирала Наташа Радуловић, а у њеној реализацији учествовали су драматург Милица Костић и композитор Ана Крстајић, која је драмски предлог обогатила новим композицијама (сонговима).¹⁵ Позоришни критичар Александар Милосављевић је ову представу оценио као „неконвенционалну” и „радикалну” у приступу тумачењу („читању”) дела Боре Станковића.¹⁶ Између осталог, дато одступање налази се и у избору музике која одступа од хоризонта очекивања (врањског фолклора и народне музике југа Србије), као и у њеној функционалности – „стављању раме уз раме са текстом”, односно коришћењу њеног сценског потенцијала и „језика”. Надградња приповедне, односно драмске радње музиком, овде је мотивисана психолошком карактеризацијом Станковићевих Божјих људи: њу овде производе актери својим покретима, певањем и (невештим) свирањем током прошње, у хронотопу гробља као места одвијања радње. Наташа Гвозденовић функционалност музике у овој представи види у наглашавању „бурних, неуралгичних тачака представе”.¹⁷

¹⁴ Податак се односи на премијерно извођење представе *Божји људи* у позоришту „Бора Станковић” у Врању, на почетку 38. културне манифестације „Борини позоришни дани”. Информација је преузета са сајта: <https://hocupozoriste.rs/predstave/bozji-ljudi-vranje> (17. 8. 2023).

¹⁵ Опширније о представи в. у рецензији Игора Бургића, <https://www.dnevnik.rs/kultura/scena/bozji-ljudi-bore-stankovica-u-vrananskom-pozoristu-04-02-2019> (17. 8. 2023).

¹⁶ В. <https://www.rts.rs/lat/radio/radio-beograd-3/3416645/html> (14. 7. 2023).

¹⁷ Према: Гвозденовић, Наташа, „*Божји људи* или потрага за излазом”, <http://www.kriticarskikaravan.org/kritika/natasa-gvozdencovic-bozji-ljudi-ili-potruga-za-izlazom/> (15. 6. 2023)

„Зазидани у себе, као могила”¹⁸

свет Божјих људи

Хронотоп *Божјих људи*, гробље, функционише као својеврсна хетеротопија, односно место измештено из социјалних и формално-правних оквира, са сопственим законима и законитостима. Амбивалентно, тај измештени (нипошто измаштани) простор је свет у малом, настањен меланхоличним, тихим, невидљивим, доминантним, агресивним људима, телесно и умно осакаћеним, којима је заједничко једино – (само)изгнанство. Такође, једини „пртљаг” којег нису лишени јесу свеколике особине и нагони који их ипак, тако атипичне, чине само људима. Њихова заједница – својеврсна комуна, није лишена хијерархије, својствене социјалним законима сваког друштва и места. У њу се долази, *стиже* ниоткуда, често након зулума или несреће, преживеле телом и последично измењеним умом. У њу се ништа, сем себе, не уноси; у њој се ништа ни не стиче; у њој се сустичу све патње, сав бол; она је сублимација душевне празнине. Ко у њу ступи, незадрживо тоне у бездно. Са такве пловидбе – тонућа намах их насуче срцба, ређе љубав. То су, уједно, једини мотивациони фактори комуникације међу Божјим људима. Голоруки Станковићеви божјаци су, заправо, *огољена истина* да се са овог света ништа не носи. Тој истини Станковић, писац, погледао је дубоко у зене.

Прва прича, „Задушнице”, својеврсни је пролог Станковићеве збирке. Иако позајмљујемо драмски термин, истичемо да на макро плану збирке нема развоја драмске радње. Међутим, на микро плану, свака од ових прича је драма у малом, „ухваћена” у кулминационом тренутку, са трагичним завршетком. Уведен у причу *in medias res*, читалац „хода” светом приче као исходиштем, које је у исти

¹⁸ Вук Филиповић, *Свет детињства у делу Боре Станковића*, Приштина, 1968, стр. 79.

мах *уиће*, свршетак, и источник (за)дате судбине јунака. У *том* свету, у који је ступио непосредно, читалац налази импликације свих једнообразних свршетака фрагмената животâ, приказаних у *Божјим људима*. „Задушнице” доносе једну блиску, познату слику места које и није било потребно посебно представљати, сем кроз неколико деиктика, показних заменица и месних придева. Уместо очекиване локализације, приповедач хронотоп радње ове и потоњих прича „локализује” у свести и емоционалној димензији самог читаоца. Путем мотива (и хронотопа) задушница развија се тема сусрета живих и мртвих, двеју поворки – оне која жури ка гробљу, и оне што чека, непомично „као гора”. Међутим, опис „горе од гробова”, на дан задушница, задобија карактер чулног, колористичког и звучног сегмента. У сплету тамјана, крика, цвиљења, плача, нарицања и дељења убогима за покој душе, отпочиње прича о „дариванима”. Поједини су, пак, прихваћени као „гости”, а потом и чувари „куће” умрлога; то су обично старији, „чувенији” просјаци. „Увек би по неки нов надошао.”, открива приповедач друге приче, али то нипошто није изазивало чуђење божјака, нити осталих; ступањем међу божјаке, индивидуа постаје део *месе*, измештеног света и одређеног начина битисања, који је и сам, на неки начин, настојао да себе „огради”. Групни лик божјака често се описује као бедем између гробља и цркве, „опасач” довољно „отворен” за ново „обручење” њених зидова, и довољно кохерентан да неко од њих не заврши међу гробовима.

Ликови *Божјих људи*

Ова збирка показује не само пишчев измењен однос према лику просјака, заступљеном у његовој прози и пре овог дела, већ и дубоко познавање мотивационог система обликовања ових ликова, те њихове психологије.

Божји људи се уводе у прву причу као групни лик просјака. Најпре су окарактерисани као махом суманути и људи, а потом нас приповедач упознаје са њима понаособ, одређујући их личним именима или надимцима. Из лика просјака се већ у „Задушницама” издвајају „неки” који се „чак и крсте”. Њима ће приповедач посветити нарочиту пажњу. Други ниво диференцијације у овом групном лику тиче се психо-социјалних карактеристика божјака: неки су унезверени и уплашени, док други „пребирају” богатије даће и жељно ишчекују свршетак службе и раздавање.

Ликови *Божјих људи* су просјаци, видари, слепи, биљари; умно и физички поремећени и друштвено маргинализовани људи. Обично су приказани у последњим тренуцима свога живота. Њихово суочавање са смрћу одвија се и на физичком, и на симболичком плану: на хронотопу гробља као свом изабраном „дому”, Станковићеви божјаци ишчекују оно што прижељкују као казну (или награду?) за огрешење о друштвени, породични, патријархални или, сажето, „варошки” морал, и сами бивајући оличење онога што ишчекују.

Из групног лика просјака најпре се издваја Манасије као „редар” и „чувар” гробља: „он је увек обилазио гробове и чисто са неким уживањем тражио те који су се завлачили по гробовима да их отуда извлачи, гони и бије.” Манасијин лик је једноставан (раван), можда типичан са аспекта наше искуствености; међутим, у контексту ове збирке лик Манасије је тек капија пролаза ка *округлом* – затвореном, а комплексном свету и доживљају света просјака. Кроз Манасијин лик приказан је и типичан однос других према просјацима: божјаци су у сваком смислу становници *измештеног* света; чак и оно што припада њима, опет, *прљаво*, доспева на издвојено место.¹⁹ Иако је са аспекта психолошке

¹⁹ Уп. „Узимала би клисарица [новац од Манасије, прим. аут.]. Па од његове толике прљавштине ни новац не би могла да оставља где треба, већ одвојено, на земљи, у какав кут, ћошак.”

карактеризације неразвијен лик, Манасије се одликује пуном свешћу о будућности; зарад ње чува сакупљени новац, а њоме се, уједно, издваја из Станковићевих божјака.

Ликови божјака иницијално су одређени позицијом у односу на хронотоп гробља. Из „срца” гробља, кроз „капију” (Манасијин лик), приповедач нас уводи у свет просјакиње Назе, која је живела „иза гробља, до реке”. Наза је најпре означена личном заменицом; у одсуству информације о њеном имену, читалац сазнаје о њеној вредноћи и пожртвованости за заједницу просјака, због чега је била омиљена у њој. И управо у причи о Нази налазимо први наративни рукавац о прошлости у овој збирци. Њен долазак међу просјакe мотивисан је низом непријатних ситуација које је проживљавала код свог газде. Бежећи из вароши, Наза је са собом понела једино *чистоту*. Међутим, морална чистота коју је у себи носила обликоваће Назу као снажну, непоколебљиву, али и наивну. Њена пожртвованост нарочито ће бити наглашена у односу према Љуби; из љубави према овом просјаку, Наза ће на себе преузети удвостручене обавезе, чинећи Љубу још лењивијим него што јесте. Чистог срца, Наза ће измаштати будућност, у браку са Љубом, несвесна чуђења и гнушања других, чак и свештеника, над тим чином. Иако је средишња тема ове приче љубав, њоме се отвара *одрицање будућности* као проблем значајан за разумевање читаве збирке. У овој причи ликови просјака се материјализују до крајњих граница; пролазни, уз то маргинализовани, измештени, одбачени, они немају права ни на блиску будућност, ни на садржајност и пуноћу живота ког су изабрали. И сама смрт просјака овде је приказана као нестанак без трага: Наза умире у снегу, растржу је вукови и пси, не остаје ни у чијем сећању.

Тајин лик издваја се од осталих просјака особином коју је *понео* из претходног живота на ово, *друго* место: у њему је остала свет о лепоти, макар у оном површном, физичком

виду. Називали су га кицошем међу просјацима јер је носио најлепша одела. Сав окренут тој краткотрајној радости и задовољству у лепом ношењу, Таја је живео у заклону од стреје и прућа. Међутим, ни Таја није био типичан просјак; њему се доносило јер су га се људи бојали због дара који је поседовао (два пута је другима предсказао смрт). Његов „дар” може се тумачити и у контексту фолклорних веровања у снагу клетве; Таја је често гунђао и злурадио, а неке клетве су се оствариле. Атипичан просјак, кицош Таја, доживеће типичну кицошку судбину; од живота са Вејком до суживота с варошанком, Таја ће живети све „раскошније”, обасут пажњом и пожртвовањем. Али и Таја, као и остали Станковићеви божјаци, нестаје не остављајући траг.

Насупрот Таји чији је лик, на неки начин, обележен похлепом, Митка је оличење скромности међу божјацима. И сама његова прошња је ненаметљива; он стоји са стране и не прилази даћама док га не позову. Такође, испрошено дели, намењујући душама својих умрлих. Тренуци Митковог предавања греху, опијању, посредно упућују да велики бол који носи собом, и у себи. Отрежњен, Митка одбија све сем воде и хлеба, свестан незаститостим свог бола и незајажљивости у покушајима његовог превладавања. Напоследку сазнајемо да је он био виновник смрти своје жене и кћери. Ту, заправо, почиње прича о Митки.

Више од осталих у овој збирци, Бекчетов лик чува спону са типичним Станковићевим јунацима у власти страсти, нагона, инстинкта; симболично, у *власти* месечине. Бекче је отелотворење песме и игре, а они су, пак, мотивисани његовим интензивним доживљајем живота и жељом да га тако, у свој пуноћи, проживи. Бекче је симбол „динамичне”, смислене пролазности. У односу на друге божјаче, утихнуће његове песме, игре и самих корака – перманентног покрета, бива рецепирано као одсуство. Бекче, ипак, оставља траг.

Седма прича доноси лик неименованог просјака, једноставно означеног као „самог”. Међутим, његово зазирање од људи, згрченост, скретање погледа и затварање очију имплицирају комплексан однос према животу у трима димензијама. Ово је једини Станковићев божјак који, бојећи се људи, себе двоструко измешта: из обичних, и из других, доследно остајући сам.

У односу на друге ликове просјака, Биљарица је потпуно измештена из социјалног окружења; њен хронотоп је природа са којом осећа готово антејску повезаност. Њен долазак у природу мотивисан је жељом да пронађе сву срећу. У расковнику, за којим Биљарица трага, сублимирано је једно виђење живота у свој пуноћи: здравља, љубави, лепоте, материјалног богатства. Она умире у кулминацији жара своје жеље, сама, у природи.

Парапутин лик свој транстекстовни пут Станковићевим опусом започиње у *Божјим људима*. У овој причи, Парапута је Божја (а, заправо људска казна, или боље рећи вид самокажњавања) за почињен грех. Причу о греху и испаштању следи приповест о Јовану као оличењу чисте и дубоке вере.

У односу на остале Станковићеве ликове божјака који или раскидају везу с пређашњим животом, или из њега доносе своје лепе особине, или страх, Менко и на *другом месту* наставља да живи свој пређашњи живот. Бежећи од неправде и зулума који је доживео, Менко не застаје. Његов бег је и физички (од цркве до цркве, од вароши до вароши) и психички (сишао је с ума). Овим ликом Станковић је још једном подцртао снагу зла, његову иманентност животу и човеку и немогућност равноправне борбе са њим. Менков (радикални) ескапизам је сведочанство о тој не(с)размерности.

Сунчица Денић истиче да „у *Божјим људима* нема негативних и позитивних јунака. У овим животима мерење

једног и другог извршено је пре.”²⁰ Њихов бољачки живот (от)почиње оног тренутка када су се успротивили одређеном устројству, што резултира њиховим „слободним падом” у „измештеност *другог места*”; такав поступак мотивисан је непокорношћу (луди Стеван), слободарским, патриотским заносом, непоколебљивошћу у слеђењу своје жеље (Биљарица). Управо та смелост да одбаце сваки вид пресије, од ситне свакодневне до оне које су наметали друштво и институције, оличених у виду понашања, говора, поступања и различитих обележја, у читаоцу побуђује дивљење према Станковићевим бољацима. С друге стране, ликови попут Цопе изазивају страх у другим јунацима Станковићеве приче.

Вештина Станковићевог грађења описа нарочито долази до изражаја у обликовању Станковог лика. „Млад, висок, али са преплашеним, плачним изразом лица. Тресе се, дрхти, а увек голих груди, раскопчаних чакшира и распасаних појасева који се за њим вуку...” – када би се овај опис издвојио из *Божјих људи*, читалац би га везао за ликове попут Миткета из *Коштане*. Међутим, Станко не дрхти због дерта, нити због хладноће. У власти свог страха, Станко се најпре искрадао из свог задружног дома и, дрхтећи на зими, скупљао све што би на путу налазио. Испрва је мајка, због љубави, покушавала да га одврати од лутања и просјачења, потом снахе и браћа због стида... Напослетку су сви дигли руке од Станка, остављајући га у његовом свету страха од људи, немаштине, будућности.

Иако обимом кратка, приповетка „Ч’а Михајло” је по структури налик на Станковићеве најбоље приповетке. Радња се у њој одвија ретроспективно, па се читаоцу *Божјих људи* по први пут хронолошки даје увид у развојни пут, боље рећи пад човека у просјаче. Такође, ова приповетка је

²⁰ Исто, стр. XLII.

исприповедана у првом лицу, са нескривеним емпатијским односом приповедача према свом јунаку. Након портрета свог јунака, базираног на упечатљивим детаљима попут планинског мириса, питомости и дугачких, а нежних руку, као и експлицитне карактеризације речима „То је био весник пролећа.”, приповедач приказује како су други доживљавали овог јунака. То чини присећајући се дијалога путем којих су се разоткривали Михајлова безазленост, честитост, доброта и стид. И ч’а Михајло припада кругу јунака који су бежећи од људи као симбола зла, побегли међу просјаци. У *там*-свом свету, Михајлово једино упориште је вера, и једини спас молитва коју понавља попут бројанице.

Јунак седамнаесте приче обележен је и физичким дефектом, и станковићевском месечином. Раскол у души овог јунака утолико је снажнији јер он, знајући да никада не може остварити своју жудњу, остаје на овом свету „ни жив, ни мртав”. У свесним тренуцима, он лежи опхрван и огрешен, кривећи себе за мајчину смрт. У ноћима опијеним месечином, тај бледи „јунак без срца” искрада се слугама и трчи пољем *увис*, ка месечини као јединој водиљи и циљу. Отрежњен јутром, враћа се свом јаду, муци и плачу.

Људи Стеван је још један јунак у *вери*. Осим новаца и хране, Стеван је скупљао камење за пут ка цркви. У двадесетој приповеци описано је како су баш ти, „људи” просјаци, најхрабрији. Они се ноћу, одлучно и гласно супротстављају Турцима, урадовани вешћу да ће се црква, ипак, поново градити.

Док неки Станковићеви јунаци живе у слепилу ума, поједини живе у тами очињег вида. Међу њима је деда Веса, још један симбол мрака тог *другог места*, у које се доспева ниоткуда и нестаје без трага.

Иако бедни у животу, било физички, било ускраћивањем разума и самосвести, Станковићеви божјаци бивају достојанствени у смрти; неки од њих буду и достојно

сахрањени. О томе говори последња приповетка ове збирке. Окупани, опојани, Станковићеве божјаци, ипак, бивају „сарањени као сваки други човек – домаћин”.

*

У *Божјим људима* налазимо не само пуноћу, већ и крајност у обликовању *унутрашње стварности*²¹ као једне од важних одлика прозе овог писца. Ликови *Божјих људи* су у потпуности уроњени у субјективну стварност, доприносећи на тај начин нијансирању „душе” једног наизглед истоветног – измештеног света. Њихов измештен свет је често измаштан (као Назин у трећој приповеци, Биљаричин или Бекчетов у истоименим причама), а каткад и суровији од саме стварности (као у приповеткама „Вејка” и „Парапута”); Менков свет је, пак, оличење ескапизма у крајњем значењу апсолутног раскида везе са стварношћу.

Иако кратке, приче *Божјих људи* изнова откривају сложену и слојевиту истину о човеку.

Мирјана Бојанић Ћирковић

---

²¹ Ову одлику Станковићеве прозе истиче Предраг Палавестра у тексту „Расцеп у душама: Борисав Станковић”, у *Историји модерне српске књижевности: златном добу 1892–1918*. (у издању Српске књижевне задруге, 1986, стр. 412–428).

БОЖИ ЛЈУДИ

О ИЗДАЊУ

Ово издање Станковићеве збирке приређено је према фототипском издању прве верзије *Божјих људи*, објављеном 2002. године поводом века постојања овог Станковићевог дела, у издању Књижевне заједнице „Борисав Станковић” у Врању, чији је уредник Мирослав Цера Михаиловић. Из истог издања преузете су речи Борисава Боре Станковића о рукопису збирке *Божји људи*, упућене писмом 21. јуна 1902. године тадашњем уреднику *Летописа Матице српске*, Милану Савићу, наведене као мото Станковићеве збирке, приређене у нашој едицији.

Приређивачке недоумице у вези са обликом одређених речи отклоњене су упоређивањем са другим сабраним или изабраним делима Борисава Станковића.²⁶ Интервенције у односу на изворни текст (прво издање *Божјих људи*) тичале су се пре свега правописног аспекта; тачније, садржај збирке у нашој едицији усаглашен је са нормативистичким приручником *Правопис српскога језика* групе аутора, у издању Матице српске (2010). Навешћемо неке од примера таквог правописног усаглашавања: корекције у навођењу наслова прича; скраћеница св. Никола – Св. Никола, т. з. – тзв.; везник мада (20. стр. и надаље, у истом контексту) уместо ма да; једначење сугласника по звучности у примерима попут *разпуцане – распуцане* и др.

Други ниво измена тиче се техничке стране издања. Сем наведеног, садржај збирке *Божјих људи* у овој едицији остао је веран изворнику (оригиналу из 1902. године).

²⁶ Уп. Марко Недић (прир.), Борисав Станковић. *Антологијска едиција „Десет векова српске књижевности”*, књига 51, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2010; Мирослав Цера Михаиловић (прир.), *Борисав Станковић: приповетке*, Врање: Плутос, 2014. и др.

Борисав Станковић
БОЖИ ЛЈУДИ
приче

Едиција
КАНОН
књига: N° 4

Издавач
SCERO PRINT
sceroprint@gmail.com

За издавача
Ненад Серафимовић

Приредила
Мирјана Бојанић Ћирковић

Оперативни уредник
Милица Коблишка

Дизајн /графичка припрема/
SCERO PRINT

Лектура и коректура
SCERO PRINT

Ѕатра
SCERO PRINT

Тираж 200

Одштампано у октобру 2023.

Ниш, 2023.

ISBN 978-86-80856-30-8

СРП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-32

821.163.41.09-32 Станковић Б.

СТАНКОВИЋ, Борисав, 1876-1927

Божји људи : [приче] / Борисав Станковић ; приредила Мирјана Бојанић Ћирковић. - 1. изд. - Ниш : Scero print, 2023 (Ниш : Scero print). - 99 стр. ; 21 cm. - (Едиција Канон / [Scero print] ; књ. по 4)

Тираж 200. - Стр. 9-24: „Божји људи“, наши савременици / Мирјана Бојанић Ћирковић. - Речник мање познатих појмова и израза: стр. 83-85. - Борисав Станковић : живот и рад (1876–1927): стр. 87-91. - О издању: стр. 99. - Изабрана литература о „Божјим људима“ Борисава Станковића: стр. 93-97.

ISBN 978-86-80856-30-8

1. Бојанић Ћирковић, Мирјана, 1985- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста]

а) Станковић, Борисав (1876-1927) -- „Божји људи“

COBISS.SR-ID 126624009